

Dr. hab. Anna Branach-Kallas, prof. UMK
kallas@umk.pl

Toruń, 2.08.2017

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Pani mgr Agnieszki Podrucznej

pt. *Reading the Body of the Other in Feminist Postcolonial Science Fiction*

[Ciało Innego w feministycznym postkolonialnym dyskursie science-fiction],

napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Zbigniewa Białasa

Rozprawa doktorska Pani mgr Agnieszki Podrucznej to studium wybranych powieści i opowiadań science fiction o tematyce postkolonialnej i feministycznej autorstwa kobiet. Wśród autorek znajdują się przede wszystkim różnego pochodzenia pisarki kanadyjskie, takie jak Larissa Lai, Nalo Hopkinson, Celu Amberstone i Suzette Mayr, oraz pisarki o rodowodzie afrykańskim, takie jak Nisi Shawl oraz Carole McDonnell. Większość interpretowanych opowiadań pochodzi z tomu *So Long Been Dreaming: Postcolonial Science Fiction and Fantasy*, pod red. Nalo Hopkinson i Uppindera Mehana. Przyjęta metodologia to szeroko pojęta teoria postkolonialna oraz feministyczna. Rozprawę podzielono na cztery rozdziały, z których pierwszy pełni funkcje teoretycznego wprowadzenia. W pozostałych rozdziałach Autorka ujęła interpretacje wybranych tekstów literackich, skupiając się przede wszystkim na cielesności w kontekście (post)kolonialnej hybrydy (r. 2), motywach macierzyństwa (r. 3) oraz odmienności seksualnej (r. 4). Taki podział był dobrą decyzją konceptualną, Autorka przechodzi bowiem od interpretacji ogólnej do szczegółowej,

poddając analizie motywy coraz bardziej złożone. Rozprawa została napisana płynną, formalną oraz wyjątkowo elegancką angielszczyzną i niezwykle starannie sczytana. Lekturę utrudnia jedynie tendencja do bardzo długich zdań i akapitów (zob. np. s. 131-134). W całości praca liczy 251 stron, a bibliografia około 100 pozycji.

Na wstępie zaznaczę, iż rozprawę doktorską mgr Agnieszki Podrucznej oceniam wysoko z wielu przyczyn. Autorka podjęła się analizy literatury, która nie doczekała się zbyt licznych opracowań, często uważanej za eskapistyczną czy mniej wartościową w zestawieniu z prozą realistyczną. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż teksty poddane analizie to w przeważającej większości opowiadania, a krótka proza bywa nierzadko traktowana jako literatura drugiej kategorii w stosunku do powieści. Na uwagę zasługuje również wybór autorek spoza mainstreamu, a przede wszystkim mało znanej literatury kanadyjskiej. Aspekty feministyczne i problematyka *queer* w połączeniu z postkolonialnym dyskursem science fiction stanowią również nowatorskie elementy pracy. Rozprawa wypełnia zatem niejedną lukę, obalając klisze i stereotypy, wytyczając nowe horyzonty badawcze. Utwory będące przedmiotem analizy zostały starannie wyselekcjonowane, co pozwala Autorce zilustrować bogactwo interesującej Ją literatury i różnorodność problematyki (post)kolonialnej. Na uwagę zasługuje również złożone instrumentarium badawcze stworzone przez mgr A. Podruczną na potrzeby pracy, które łączy elementy teorii postkolonialnej, feministycznej oraz *queer*, wychodząc od pojęcia *defamiliaryzacji kognitywnej*, wprowadzonego przez Darko Suvina w celu scharakteryzowania specyfiki tzw. fikcji spekulatywnej. Kategoria defamiliaryzacji nabiera więc tu wielu znaczeń, łącząc różne dyskursy i wskazując liczne kierunki interpretacji.

We wstępie Autorka określa pole badawcze, wyznaczając trzy osie interpretacji: teoria fikcji spekulatywnej, teoria postkolonialna, teoria feministyczna. Ta część pracy jest napisana w sposób klarowny i jasno wyznacza cele badawcze Doktorantki. Ciekawe jest tu continuum, jakie Autorka dostrzega pomiędzy kolonialnymi fantazjami podboju a kategorią science fiction, również zorientowaną na podbój – w innym czasie i przestrzeni. Autorka zaznacza jednak, iż w

postkolonialnej fikcji spekulatywnej wątki ekspansji terytorialnej i kolonizacji Innego poddane są gruntownej krytyce i reinterpretacji. Pozwala Jej to przedstawić fikcję spekulatywną raczej jako praktykę kontestacji niż gatunek literacki. Mgr A. Podruczna zaznacza również, że w centrum analizy znajdzie się ciało kobiece, będące przedmiotem/efektem kolonialnego eksperymentu, lecz jednocześnie podmiotem sprzeciwu i oporu wobec kolonialnych praktyk, tak materialnych jak i dyskursywnych. Moje wątpliwości budzi tu jedynie dość hiperboliczne stwierdzenie Autorki na str. 14, zgodnie z którym science fiction jawi się jako „the essential genre for postcolonial literatures as well as the postcolonial discourse in general”. Polemizowałabym, twierdząc, że ważniejszym gatunkiem jest nadal wyraźnie zwrócona ku przeszłości powieść historyczna.

W rozdziale pierwszym Autorka omawia szczegółowo tło metodologiczne pracy. Jest to rozdział znakomicie zredagowany, w którym Doktorantka udowadnia szerokie odczytanie i zrozumienie dyskursów teoretycznych oraz umiejętność prowadzenia polemiki i reinterpretacji teorii dla własnych celów. Podrozdział pod błyskotliwym tytułem „Mapping the Future” – Kartowanie Przyszłości, zawiera przegląd definicji i celów fikcji spekulatywnej. Kategoria defamiliaryzacji kognitywnej, wprowadzona przez Darko Suvina, jest tu omówiona z wielu perspektyw. Zaznaczając krytyczny potencjał science fiction, Doktorantka jednocześnie się wobec niego dystansuje, podkreślając, iż jest to z gruntu gatunek kolonialny, oparty na przekonaniu, iż przeznaczeniem białego człowieka jest kolonizacja (wszech)świata. Warto by więcej miejsca poświęcić na udowodnienie tej tezy, omawiając korzenie science fiction i na przykład korelacje pomiędzy fikcją spekulatywną a postkolonialnym eksperymentem w powieści H.G. Wellsa *Wyspa doktora Moreau* (powieść pięknie współgra w prozę Larissy Lai). Bardzo interesujące są tu rozważania Doktorantki na temat problematycznego stosunku kolorowych pisarzy do fikcji spekulatywnej, która tradycyjnie więcej miejsca poświęca defamiliaryzacji doznanej przez postać najeźdźcy niż alienacji doświadczanej w procesie kolonizacji przed ludy podbite. Dylemat ten świetnie ilustruje zacytowana wypowiedź Nalo Hopkinson, która twierdzi, iż w przypadku kolorowego pisarza, który tworzy science fiction, pojawia się podejrzenie internalizacji uprzedzeń

kolonialnych. Pisarz ten musi więc posłużyć się defamiliaryzacją kognitywną w taki sposób, aby, nie burząc konwencji, „przepisać” ją inaczej. Autorka słusznie odnosi się tu do tezy Damiana Brodericka (choć niepotrzebne jest powtórzenie cytatu ze str. 19 na stronie 29¹), zaznaczając, iż w tym wypadku celem pisarza będzie podmiotowość, a nie przedmiotowość Innego.

W drugiej części rozdziału pierwszego mgr A. Podruczna ujmuje cielesność w perspektywie feministycznej. Autorka nawiązuje tu głównie do tzw. feminizmu korporalnego, reprezentowanego przez Rosi Braidotti, Elizabeth Grosz i Donnę Haraway. Punktem wyjścia jest definicja ciała Braidotti jako bytu, który znajduje się na przecięciu tego, co fizyczne, symboliczne i materialne. Te zagadnienia mogłyby zostać bardziej wykorzystane w interpretacji. Choć zostały znakomicie wprowadzone w rozdziale teoretycznym, w analizie tekstu są rzadko przywoływane. Na przykład, często kontrowersyjna Braidotti łączy nomadyzm i wielopłaszczyznowe pojęcie różnicy seksualnej jako pozytywnej siły (raczej niż esencji) z pewną dozą konserwatyzmu, sygnalizując nieufność wobec technologii zagrażającej kobiecie. Pojęcie *seeping*, które Grosz odnosi do ciała, „przeciekającego” przez szpary pomiędzy na pozór szczelnymi stereotypami płci i schematami seksualności, mogłoby świetnie uwypuklić pewien wywrotowy esencjonalizm płciowy „cieknących ciał” w analizowanych przez Doktorantkę tekstach literackich. Najczęściej przywoływane przez Autorkę pojęcie cyborga Haraway, jako nowej koncepcji człowieczeństwa, mogłoby zostać przemyślane pod kątem ambiwalencji pojawiających się w analizowanej literaturze, aby podkreślić ryzyko związane z teorią *posthuman* jako siłą pozytywną, lecz również ograniczającą moc sprawczą człowieka (motywy *(dis)empowerment* w konstrukcji zniewolonych postaci cyborgów), tkwiące u sedna eksperymentów postkolonialnych, fikcji spekulatywnej i samego projektu nowoczesności.

Interpretacje przedstawione przez mgr A. Podruczną w rozdziałach analitycznych są ciekawe, znakomicie sformułowane i niebanalne. Moim zdaniem warto by je poprzedzić szerszym streszczeniem omawianych utworów. O godnych uznania umiejętnościach konceptualnych

¹ Uczulam Autorkę na niepotrzebne powtórzenia cytatów, które występują kilkakrotnie w rozprawie (np. również str. 46/120).

świadczy fakt, iż Autorka analizuje te same teksty w różnych konfiguracjach – ciało hybrydyczne, ciało matki, ciała seksualnych odmieńców – unikając powielania tych samych treści, podkreślając inne aspekty tekstu oraz formułując nowe konkluzje. Wspomniana już wcześniej świetnie przemyślana koncepcja pracy pozwala stworzyć wieloetapową analizę, poczynając od tez natury bardziej ogólnej, a kończąc na bardziej złożonej interpretacji. W rozdziale drugim Autorka ukazuje napięcie pomiędzy przedmiotowym traktowaniem Innego jako ciała podlegającego eksperymentom fizycznym i psychicznym, przedmiotu/podmiotu wymykającego się kontroli dyskursów kolonialnych. Znakomita jest interpretacja „Rachel” Larissy Lai w świetle teorii Homi Bhabhy (omówionej zbyt lakonicznie!) i porównanie cyborgów do *mimic men*. Podobnie, na pochwałę zasługuje przywołanie teorii Bhabhy i Memmiego w analizie opowiadania Suzette Mayr „Toot Sweet Matricia”, gdzie zrzucana skóra postaci *selkie* jest metonimią narzuconej z zewnątrz tożsamości kolonizowanego, przed którą uratować podmiot może tylko śmierć. Ujęcie procesu cielesnej transformacji w „Lingua Franca” Carole McDonnell czy wymazywania różnicy fizycznej w „Deep End” Nisi Shawl jako ostatecznego celu imperialnego konformizmu jest również ciekawe. Błyskotliwa jest tu również analiza *Salt Fish Girl* Larissy Lai, a zwłaszcza transgresji związanej z zapachem wydzielanym przez ciało bohaterki i *memory disease* jako symptomu traumy emigranta/cyborga, a także korelacji pomiędzy kolonizacją a neokolonialnym wyzyskiem w teraźniejszości/przyszłości. Wielowarstwowa genealogia przemocy oraz złożona analiza procesów konstrukcji inności i wynikających z niej zaburzeń psychicznych w *Midnight Robber* Nalo Hopkinson została przedstawiona w sposób równie klarowny². Można by mnożyć przykłady świetnej interpretacji z rozdziałów III i IV, w których korporalna transgresja ciała matki i ciała lesbijki została przejrzyście i odważnie opisana. Wykorzystanie teorii *queer temporalities* w kontekście analizy postkolonialnej fikcji spekulatywnej wydaje się tu uzasadnione i szczególnie obiecujące.

Zaznaczam jednak, iż w przypadku powieści Lai i Hopkinson dostrzegam pewne luki w bibliografii. O interesujących Doktorantkę aspektach *Salt Fish Girl* pisali już bowiem np. Kate

² Str. 116 linijka 5 powinno być prawdopodobnie *psychological* zamiast *physical*.

Chiwen Liu (2009) i Christopher B. Patterson (2016) oraz polscy Kanadyści, a o *Midnight Robber* np. Giselle Liza Anatol (2006) i Elizabeth Boyle (2009). Zastanawiam się również, czy pojęcie *alegorii manichejskiej* zastosowane przez Abdula JanMohameda do analizy kolonialnych fantazmatów nie okazałoby się przydatne w interpretacji tekstów wybranych przez Doktorantkę.

Mój niedosyt budzi ponadto słabo zarysowane tło historyczne w analizie motywu kolonizacji w futurystycznym świecie przedstawionym interpretowanych utworów. Jest to szczególnie dotkliwe w poświęconym macierzyństwu rozdziale III. W moim odczuciu kontekst historyczny ma olbrzymi wpływ na reprezentację macierzyństwa/kobiecości w utworach Celu Amberstone, Larissy Lai oraz Nalo Hopkinson. Czy w opowiadaniu Celu Amberstone nie są dostrzegalne echa praktyki oddzielania dzieci od matek i umieszczania ich w tzw. szkołach rezydencjalnych w Kanadzie? Czy pojęcie *indygenizacji* (zob. Terry Goldie, *Fear and Temptation: The Image of the Indigene in Canadian, Australian, and New Zealand Literatures*) nie miałyby wpływu na konceptualizację pojęcia Matki Ziemi? Czy w powieści Lai nie pobrzmiewają echa szczególnej dyskryminacji emigrantów z Chin w Kanadzie? Może warto tu wspomnieć o ograniczeniach imigracji z Chin na początku XX wieku i nawiązać do będącego ich efektem dramatycznie niskiego odsetka kobiet w diasporze chińskiej w Kanadzie, co wzmogło rolę prostytucji i – być może – doprowadziło do kazirodztwa. Tradycyjna rola chińskiej kobiety jako matki, której zadaniem jest rodzić jak najwięcej dzieci, może mieć tu również istotne znaczenie. Kontekst historyczny wydaje się istotny zwłaszcza w przypadku *Midnight Robber* Nalo Hopkinson, która wyraźnie nawiązuje do funkcji *breeders*, jaką czarne kobiety pełniły na plantacjach amerykańskich i karaibskich, ich ambiwalentnych uczuć wobec własnych dzieci, czy praktyki dzieciobójstwa jako wyrazu sprzeciwu wobec uprzedmiotowienia i kolonialnej rebelii [zob. np. H.J. Spillers, "Mama's Baby, Papa's Maybe: An American Grammar Book"; H. Beckles, "Perfect Property: Enslaved Black Women in the Caribbean." A. Branach-Kallas, *Corporeal Itineraries* (r. IV)]. Autorka używa tu często słowa trauma, warto by je jednak historycznie doprecyzować, nawiązując do wielopłaszczyznowej przemiany ontologicznej i społecznej niewolników (zob. O. Patterson, *Slavery and Social Death: A Comparative*

Study). Rozumiem, iż Autorce zależy na jak najbardziej ogólnej analizie fikcji spekulatywnej w celu ukazania szerokiego spektrum praktyk kolonialnych, lecz w moim odczuciu terminy takie jak diaspora i trauma kolonialna należy usytuować w szczegółowym kontekście historycznym, aby nie straciły na znaczeniu i, co za tym idzie, skuteczniej wzbogaciły interpretację tekstu.

Proponuję rozważenie powyższych uwag i sugestii, zachęcając Autorkę do opublikowania rozprawy. W moim odczuciu, przygotowując pracę do druku, warto by uwypuklić pojęcie eksperymentu, które łączy projekt kolonialny, fikcję spekulatywną oraz projekt nowoczesności, w który oba te zjawiska się wpisują. Rozdziały analityczne zyskałyby na szerszym rozwinięciu aspektów teoretycznych, w tym odniesień do teorii feministycznej, a także tła historycznego, tak istotnego dla pisarek wywodzących się z różnych grup etnicznych i diaspor. *Reading the Body of the Other in Feminist Postcolonial Science Fiction* to praca wartościowa, świetnie napisana, a sam pomysł badawczy, jak wspomniałam na początku, jest nowatorski. Krytyczna orientacja Autorki, umiejętność polemiki z wybranymi aspektami teoretycznymi, ciekawe instrumentarium metodologiczne, logiczne, dobrze przemyślane tezy i wnioski w części analitycznej – oto atuty rozprawy. Konkludując, stwierdzam, że dysertacja Pani mgr Agnieszki Podrucznej stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje wiedzę teoretyczną Kandydatki, a zatem spełnia warunki określone w art. 13.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku stawiane rozprawom doktorskim. Moja ocena rozprawy jest wysoka, dlatego popieram wniosek o dopuszczenie Pani mgr Agnieszki Podrucznej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr. hab. Anna Branach-Kallas, prof. UMK